

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА

Юріков О. О.

ВСТУП

Збройна агресія проти України, яку розпочала росія ще в 2014 році, анексувавши АР Крим і захопивши частину Луганської та Донецької областей, обумовила необхідність посилення військового потенціалу нашої держави. Збільшення чисельності Збройних Сил України, придбання та виготовлення новітньої військової техніки, засобів ведення бою (зброї, боєприпасів до неї), а також удосконалення вже наявного військового майна вимагало ефективного правового механізму функціонування сил оборони. Однією зі складових зазначеного механізму є кримінально-правова охорона військового майна. З цією метою встановлено кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 Кримінального кодексу (далі – КК) України) та вчинення такого діяння з необережності (ст. 412 КК України). Більш небезпечним із зазначених діянь є те, яке вчинено умисно.

Відповідно до статистичної інформації Офісу Генерального прокурора, у 2014 році зареєстровано 6 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 411 КК України, у 2015 році – 3; у 2016 році – 2; у 2017 році – 2; у 2018 році – 1; у 2019 році – 1; у 2020 році – 4; у 2021 році – 1¹. Наведені дані засвідчують тенденцію до зменшення кількості фактів вчинення умисного знищення або пошкодження військового майна. Це пояснюється покращенням підготовки військовослужбовців, їх відповідальним ставленням до військового майна, а також дієвістю встановленої кримінальної відповідальності.

З початком повномасштабної війни росії проти України у 2022 році² кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених

¹ Статистика / *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

² Yurikov O. Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 181.

ст. 411 КК України, зростає до 9³. Активність бойових дій, мобілізація цивільних осіб, які не мають навичок поводження з військовою технікою, зброєю, боєприпасами, певним чином сприяє знищенню або пошкодженню військового майна як умисно, так і з необережності. Водночас існує проблемне питання, пов'язане з умисним знищенням або пошкодженням військового майна з метою недопущення заволодіння ним ворогом. Відповідно до ч. 3 ст. 43-1 КК України, особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за знищення або пошкодження у зв'язку з цим майна⁴. Зі змісту цієї норми можна зрозуміти, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за знищення або пошкодження майна шляхом застосування зброї чи вибухових речовин. Однак у разі вчинення такого діяння шляхом демонування, утоплення настає відповідальність за відповідною статтею КК України.

Необхідність вирішення зазначених вище проблемних питань обумовлює актуальність і необхідність дослідження кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження військового майна.

1. Об'єктивні ознаки умисного знищення або пошкодження військового майна

Об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які охороняються КК України і на які посягає кримінальне правопорушення. У межах кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження військового майна доцільно визначити родовий та безпосередній об'єкти кримінального правопорушення.

Умисне знищення або пошкодження військового майна є суспільно небезпечним діянням, що характеризується умисними діями і становить велику суспільну небезпеку. Ці дії спрямовані на завдання значної матеріальної шкоди і можуть послабити в цілому матеріально-технічну основу бойової готовності та могутності військ і сил. Тому Військова присяга, статuti Збройних Сил України зобов'язують усіх військовослужбовців берегти будь-яке військове майно, а не лише те, що перебуває у безпосередньому користуванні військовослужбовців.

³ Статистика / *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Зазначені дії здатні завдати великої матеріальної шкоди, вивести з ладу найрізноманітнішу військову техніку, зброю, боєприпаси, засоби пересування, зв'язку і тим самим суттєво ослабити бойові можливості військових частин і підрозділів. Таким чином, суспільна небезпека цього кримінального правопорушення визначається не лише матеріальною шкодою, завданою боєздатності військових формувань, але й військовому правопорядку в цілому⁵.

Родовим об'єктом суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 411 КК України, є встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби, тобто суспільні відносини, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, які врегульовані законами України, військовими статутами, положенням про проходження служби різними категоріями військовослужбовців тощо⁶.

Основним безпосереднім об'єктом умисного знищення або пошкодження військового майна, як зазначає М. І. Карпенко, слід визнавати суспільні відносини, що є основою встановленого порядку збереження військового майна як матеріальної основи бойової могутності військ і сил, який зобов'язує кожного військовослужбовця бережно зберігати озброєння, техніку, боєприпаси та інше військове майно, правильно їх обслуговувати, використовувати й експлуатувати, запобігати їх псуванню, втраті, знищенню чи пошкодженню⁷. Інші вчені переконують, що таким об'єктом є порядок здійснення права власності щодо військового майна⁸. З огляду на те, що ч. 1 ст. 411 КК України передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна⁹, можна стверджувати, що зазначене кримінальне правопорушення посягає на фактичне право власності, відповідно до якого здійснюють володіння, користування та розпорядження майном або інакше – на право власності в його

⁵ Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Національна академія управління, 2018. С. 75.

⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 1268.

⁷ Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Національна академія управління, 2018. С. 75–76.

⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 1268.

⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

суб'єктивному сенсі¹⁰. Саме тому, вважаємо, що під основним безпосереднім об'єктом умисного знищення або пошкодження військового майна слід розуміти право власності (володіння, користування, розпорядження) на військове майно.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України, є: 1) зброя; 2) бойові припаси; 3) засоби пересування; 4) військова та спеціальна техніка; 5) інше військове майно.

Під *зброєю* слід розуміти будь-яку зброю, яка є військовою власністю (військовим майном), зокрема: 1) вогнепальна зброя – стрілецька (пістолети, автомати, карабіни, кулемети, гранатомети тощо) та артилерійська зброя (реактивні системи залпового вогню, гармати, міномети, протитанкові комплекси тощо); 2) вибухові пристрої (міни, гранати); 3) зброя масового ураження (хімічна, біологічна, ядерна, термобарична тощо); 4) холодна зброя (предмети, що справляють колючий, колючоріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект, конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою)); 5) інші види озброєння.

Бойовими припасами є патрони до стрілецької та артилерійської зброї (патрони, снаряди, бомби, ракети, міни, гранати тощо), а також бойові частини крилатих і балістичних ракет з різним видом заряду (ядерний, хімічний, біологічний, термобаричний, звичайний тощо).

Засоби пересування, а також військова та спеціальна техніка – це рухомі механічні пристрої обладнані двигуном і призначені для перевезення людей, вантажу або озброєння, а також ті, на яких встановлено спеціальне обладнання або спеціальні механізми (для виконання будівельних робіт, медичного забезпечення тощо), причепи та напівпричепи до них. У військових формуваннях до них належать призначені для використання під час безпосереднього виконання бойових і спеціальних завдань, зокрема: 1) транспортні машини (легкові та вантажні автомашини, автобуси, мотоцикли); 2) спеціальні машини (автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні); 3) бойові машини (танки, броньовики, самохідні установки, машини з пересувними командними пунктами); 4) відомчий залізничний рухомий состав; 5) відомчий повітряний транспорт (гелікоптери, літаки, планери, аеростати); 6) підводні човни,

¹⁰ Юріков О. О. Щодо питання про визначення родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 360 Кримінального кодексу України. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. С. 176; Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. ... д-ра філософії : 08 »Право«. Київ, 2021. С. 96.

авіаносці, крейсери, міноносці, катери та інші військові кораблі, машини-амфібії, плавучі бази, буксири, баржі тощо¹¹.

Під *іншим військовим майном* слід розуміти засоби індивідуального захисту, засоби захисту від зброї масового ураження, засоби зв'язку, спеціальне обладнання інженерних військ, медичне обладнання та засоби, паливно-мастильні матеріали, постійні або тимчасові споруди (будинки, палатки, бліндажі) тощо. Загалом, до іншого військового майна належить будь-яке рухоме та нерухоме майно, яке закріплене за військовими частинами, підприємствами, установами, закладами, організаціями Збройних сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України тощо.

Не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України, знищення або пошкодження військовослужбовцями предметів військового обмундирування, виданих їм в вчинення такого діяння щодо зазначених предметів, що зберігаються на складах, підпадає під ознаки цього кримінального правопорушення, оскільки до моменту видавання це майно належить військовій частині¹².

З *об'єктивної сторони*, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 411 КК України, вчиняється у формі знищення або пошкодження. *Знищенням* військового майна, слід вважати суспільно небезпечну дію, яка полягає в протиправному впливі на хоча б один із предметів військового майна з метою припинення його фізичного існування, унаслідок якого він цілком втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, що унеможлиблює його використання за призначенням, при цьому його не може бути відновлено взагалі. *Пошкодженням* військового майна, слід вважати суспільно небезпечну дію, яка полягає у протиправному впливі на хоча б один із предметів військового майна з метою погіршення його якості, унаслідок якого він частково, не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, істотно обмежується можливість його використання за призначенням, водночас його може бути відновлено¹³.

¹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 1304–1305.

¹² Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / [Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.] ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. С. 84.

¹³ Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. ... д-ра філософії : 08 «Право». Київ, 2021. С. 183.

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 411 КК України, вважають закінченим з моменту знищення або пошкодження військового майна (матеріальний склад).

Причиною зв'язок між діянням і наслідком умисного знищення або пошкодження військового майна полягає в тому, що: 1) неможливість використовувати військове майно настала після його знищення або пошкодження; 2) знищення або пошкодження військового майна стало тією умовою, без якої неможливість його використання не настала або настала б в інший час та за інших умов; 3) неможливість використовувати військове майно має логічно впливати з розвитку умисного знищення або пошкодження його, а не бути результатом втручання інших людей або природних факторів.

Обставинами, що обтяжують відповідальність умисного знищення або пошкодження військового майна, є: 1) вчинення дій шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом; 2) спричинення загибелі людей; 3) спричинення інших тяжких наслідків; 4) вчинення дії в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; 5) вчинення дії в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Вчинення кримінального правопорушення *загальнонебезпечним способом* вирізняється тим, що використання зазначеного способу створює реальну загрозу заподіяння шкоди або фактично її заподіює не лише об'єктові, на який посягає винний, а й іншим об'єктам (або тим самим, але в іншому обсязі)¹⁴. Загальнонебезпечним способом може бути вибух, підпал тощо, у зв'язку з чим, пропонуємо з диспозиції ч. 2 ст. 411 КК України виключити слова «шляхом підпалу або іншим». Це надасть КК України точності та лаконічності.

Під *загибеллю людей* слід розуміти смерть хоча б однієї особи внаслідок умисного знищення або пошкодження військового майна. *Іншими тяжкими наслідками* є: заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній особі; заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі; масштабна пожежа; радіоактивне, хімічне або біологічне забруднення навколишнього середовища тощо. Умисним пошкодженням або знищенням військового майна *в умовах особливого періоду* є вчинення таких дій в період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного

¹⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 193.

обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій¹⁵.

Під вчиненням зазначених дій *в умовах воєнного стану* слід розуміти умисне знищення або пошкодження військового майна в умовах особливого правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень¹⁶.

Бойова обстановка – це обстановка наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військово з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою¹⁷.

Інші об'єктивні ознаки кримінального правопорушення є факультативними і на кваліфікацію умисного знищення або пошкодження військового майна не впливають.

2. Суб'єктивні ознаки умисного знищення або пошкодження військового майна

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до

¹⁵ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

¹⁶ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

¹⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

КК України може наставати кримінальна відповідальність¹⁸. Суб'єкт кримінального правопорушення – це конкретна особа, якій притаманні певні соціальні властивості. Їх сукупність утворює індивідуальний образ людини, що охоплений поняттям «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» («особа правопорушника»). З поняттям «особа правопорушника» пов'язана значна кількість положень КК України. Вимога враховувати особу винного є однією із загальних засад призначення покарання (ст. 65 КК України). Окремі властивості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відображені в переліках обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст. 66, 67 КК України відповідно). Дані про особу мають також значення для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності тощо. Проте, на відміну від ознак суб'єкта кримінального правопорушення, інші дані про особу знаходяться за межами складу кримінального правопорушення, а тому не можуть бути покладені в обґрунтування кримінальної відповідальності¹⁹.

Про загальні ознаки суб'єкта (фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність) кримінального правопорушення не йдеться в диспозиціях статей Особливої частини КК України, оскільки вони є обов'язковими для всіх видів кримінальних правопорушень. Однак низка статей Особливої частини КК України передбачають відповідальність осіб, наділених, крім ознак загального суб'єкта, додатковими ознаками, що характеризують відповідну особу як спеціальним суб'єктом²⁰. *Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа*²¹.

За відповідними статтями розділу XIX КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової

¹⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 76; Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. ... д-ра філософії : 08 »Право». Київ, 2021. С. 162–163.

²⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 75; Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. ... д-ра філософії : 08 »Право». Київ, 2021. С. 163.

²¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

служби (військові кримінальні правопорушення)» несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом²². Військова служба є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби²³. Отже, крім загальних ознак, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України, має спеціальну – повинен бути військовослужбовцем (проходити військову службу) або бути військовозобов'язаним (проходити відповідні збори). Таким чином, суб'єктом умисного знищення або пошкодження військового майна є *спеціальний суб'єкт*: 1) військовослужбовець – громадянин України, іноземець і особа без громадянства, який (яка) проходять військову службу; 2) військовозобов'язаний – особа, яка перебуває у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави.

Юридична особа, відповідно до положень КК України, зокрема ст. 401, не може бути суб'єктом досліджуваного кримінального правопорушення.

Наступною ознакою суб'єкта є *осудність*. Осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК України)²⁴. Осудність є юридичною передумовою вини та кримінальної відповідальності, обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення. Лише психічно здорова людина свідомо обирає варіанти поведінки, здатна розуміти те, що чинить, і тому

²² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²³ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n15>.

²⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

може бути відповідальною за свої діяння. Здатність керувати власними діями засвідчує можливість ставити перед собою певні завдання, мету і, відповідно, виконувати їх і досягати бажаного результату, виявляти свою волю в цьому напрямі чи, навпаки, утримуватися від необдуманих вчинків і споку²⁵. Осудність має два критерії: 1) юридичний (психологічний); 2) медичний (біологічний). Юридичний (психологічний) критерій полягає в здатності особи усвідомлювати характер власних дій (бездіяльності) та керувати ними. Слід зазначити, що цей критерій охоплює інтелектуальну ознаку (здатність усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність власних дій (бездіяльності) на момент вчинення конкретного діяння) та вольову ознаку (здатність особи керувати власними діями (бездіяльністю), що передбачені законом як протиправні). Медичний (біологічний) критерій визначає здоровий стан психіки особи, відсутність певних психічних захворювань, недоліків розумового розвитку²⁶.

Таким чином, особа, яка вчиняє умисне знищення або пошкодження військового майна, має бути здатною усвідомлювати: 1) ознаки предмета посягання (ним є військове майно – зброя, бойові припаси, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військово майно); 2) зміст і характер власних дій (те, що своїми діями особа знищує або пошкоджує військово майно). У разі вчинення зазначеного діяння за обставин, що обтяжують відповідальність, особа також повинна усвідомлювати їх (загальнонебезпечний спосіб, загибель людей, тяжкі наслідки, в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану, в бойовій обстановці тощо). Отже, осудною є особа, яка здатна не тільки усвідомлювати зазначені вище ознаки та власні суспільно небезпечні дії, а й керувати ними.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства

²⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 76; Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. ... д-ра філософії : 08 »Право«. Київ, 2021. С. 164–165.

²⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 76–77; Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. ... д-ра філософії : 08 »Право«. Київ, 2021. С. 165–166.

або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Не підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню²⁷.

Ще однією ознакою суб'єкта є *вік, з якого настає кримінальна відповідальність*. Відповідно до ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за кримінальні правопорушення, перелік яких передбачено в ч. 2 ст. 22 КК України²⁸. Водночас, відповідно до ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», на строкову військову службу призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося вісімнадцять років, та старші особи, які не досягли двадцяти семирічного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу²⁹. Таким чином, кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження військового майна настає з вісімнадцятирічного віку.

Суб'єктивна сторона досліджуваного кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Проте тільки необережним може бути ставлення винного до наслідків у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 411 КК України). У разі умисного ставлення особи до наслідків у вигляді загибелі людей (наприклад, коли знищення військового майна є способом вбивства) вчинене діяння потребує додаткової кваліфікації за статтею КК України, яка передбачає умисне вбивство, а у вигляді умисного тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження, – відповідно за ст. 121 чи 122 КК України. Якщо військовослужбовець вважає, що він знищує або пошкоджує військове майно, а насправді воно таким не є,

²⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²⁹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n15>.

відповідальність настає за замах на знищення або пошкодження військового майна. У разі знищення або пошкодження військового майна, яке винний вважав таким, що не є військовим, дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 15 та ст. 194 КК України як замах на знищення або пошкодження чужого майна³⁰.

Інші суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення є факультативними і на кваліфікацію умисного знищення або пошкодження військового майна не впливають.

3. Удосконалення КК України в частині відповідальності за умисне знищення або пошкодження військового майна

Постачання Україні зарубіжних зразків військового майна, зокрема амуніції, зброї, боеприпасів, військової техніки, медичного обладнання, вимагає від нашої держави його збереження та унеможливлення захоплення ворогом, і це слід робити одночасно з використанням зазначеного майна в районі бойових дій. Одним із способів недопущення захоплення зарубіжного озброєння та військової техніки є їх знищення або пошкодження. Однак, як було зазначено вище, за вчинення таких діянь настає кримінальна відповідальність за ст. 411 КК України.

Нині положення КК України ставлять перед військовослужбовцями і військовим керівництвом нашої держави складний вибір у випадку, коли ворог має реальну можливість захопити військову техніку, зброю, але цього необхідно уникнути. Так, з одного боку, за умисне знищення або пошкодження військового майна настає кримінальна відповідальність за відповідною частиною ст. 411 КК України, з іншого – за здачу або залишення ворогові засобів ведення війни настає відповідальність за ст. 427 КК України.

Суб'єктом умисного знищення або пошкодження військового майна є будь-який військовослужбовець, а здачі або залишення ворогові засобів ведення війни – лише військовий начальник. Таким чином, для уникнення кримінальної відповідальності військовослужбовець може не вчиняти заходів щодо недопущення захоплення ворогом військового майна, але такі дії призведуть до того, що окупаційні війська почнуть використовувати проти українців саме ту зброю, яку нам постачають партнери України. З огляду на те, що низка отриманого озброєння є розробками виключно держав-партнерів, то захоплення їх військами росії може в майбутньому призвести до посилення військово потенціалу держави-агресора.

³⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. С. 1307.

Під час вирішення зазначеного питання можна посилатися на ст. 43-1 КК України «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», яка передбачає обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Так, відповідно до ч. 3 цієї статті, особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за знищення або пошкодження у зв'язку з цим майна³¹. Зі змісту цієї норми можна зрозуміти, що, особа не підлягає кримінальній відповідальності за знищення або пошкодження майна шляхом застосування зброї чи вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. Водночас у разі вчинення такого діяння шляхом демонткування, утоплення тощо, настає відповідальність за відповідною статтею КК України. Крім того, коментуючи ст. 43-1 КК України, вчені передбачають знищення або пошкодження виключно цивільних об'єктів (будинків, мостів тощо) у разі застосування зброї чи вибухових пристроїв³².

Слід акцентувати увагу, що зазначена вище стаття КК України утворює колізії з положеннями інших законів України, зокрема «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ, де передбачено таке поняття, як бойовий імунітет, під яким слід розуміти звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених

³¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³² Хавронюк М. І. Обов'язок захищати Вітчизну і нові статті Кримінального кодексу. *Реанімаційний пакет реформ* : [сайт]. URL: <https://rpr.org.ua/news/obov-iazok-zakhyshchaty-vitchyznu-i-novi-statti-kryminalnoho-kodeksu/>.

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України³³.

По-перше, ст. 43-1 КК України виключає кримінальну відповідальність, тоді як бойовий імунітет – лише передбачає звільнення від неї.

По-друге, підстави звільнення від кримінальної відповідальності встановлені КК України (ст. 44), а не іншим законом.

По-третє, ст. 43-1 КК України виключає кримінальну відповідальність лише за заподіяння шкоди та знищення або пошкодження майна, тоді як бойовий імунітет передбачає звільнення від відповідальності за більшу кількість діянь, які відповідно до КК України є кримінально каранними (втрата особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна; наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту; виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком³⁴).

По-четверте, ст. 43-1 КК України передбачає низку умов правомірності заподіяння шкоди (шкоду заподіяно життю або здоров'ю особи, яка здійснює збройну агресію; відповідає небезпечності агресії або обставинці відсічі та стримування; є необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації; не створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу; відсутні ознаки катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України³⁵), тоді як бойовий імунітет передбачає лише одну умову (відсутнє порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України³⁶).

³³ Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

³⁴ Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

³⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³⁶ Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

Не претендуючи на вирішення зазначених проблемних питань, пов'язаних з утвореними колізіями, зупинимося лише на положеннях ст. 411 КК України. Зокрема, питання щодо законності знищення або пошкодження військового майна з метою недопущення захоплення його ворогом слід вирішити не використанням положень ст. 43-1 КК України, яке нині зазнає критики з боку науковців, а внесенням змін до ст. 411 КК України. На нашу думку, доцільно доповнити зазначену статтю ч. 5, яку викласти у такій редакції: «5. Не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених цією статтею, військовослужбовець, який умисно знищив або пошкодив військове майно з метою недопущення захоплення його ворогом, в обстановці, яка унеможлилювала збереження такого майна».

Крім того, з метою розуміння нових термінів, ст. 411 КК України необхідно доповнити приміткою, яку викласти у такій реакції: «Під обстановкою, яка унеможлилює збереження військового майна, слід розуміти таку обстановку, в якій наявна реальна можливість захоплення ворогом зазначеного майна (захоплення позицій, бліндажів, укритті, де розташоване військове майно, контратака ворога, тощо)».

Зазначені зміни, у разі їх прийняття, дадуть можливість військовослужбовцям без страху бути притягнутим до кримінальної відповідальності знищувати військове майно виключно у разі реальної можливості його захоплення ворогом. Це, своєю чергою, може стати поштовхом до надання Україні більшого об'єму військової допомоги з боку держав-партнерів, а також такого новітнього озброєння, яке не повинно перейти до ворога.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження кримінально-правової характеристики умисного знищення або пошкодження військового майна запропоновано ст. 411 КК України викласти у такій редакції:

«**Стаття 411.** Умисне знищення або пошкодження військового майна

1. Умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна –

караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

5. Не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених цією статтею, військовослужбовець, який умисно знищив або пошкодив військове майно з метою недопущення захоплення його ворогом, в обстановці, яка унеможлилювала збереження такого майна.

Примітка. Під обстановкою, яка унеможливорює збереження військового майна, слід розуміти таку обстановку, в якій наявна реальна можливість захоплення ворогом зазначеного майна (захоплення позицій, бліндажів, укритті, де розташоване військове майно, контратака ворога, тощо)».

Зазначені зміни, у разі їх прийняття, дадуть можливість військовослужбовцям без страху бути притягнутим до кримінальної відповідальності знищувати військове майно виключно у разі реальної можливості захоплення його ворогом.

АНОТАЦІЯ

Активність бойових дій, мобілізація цивільних осіб, які не мають навичок поведінки з військовою технікою, зброєю, боєприпасами, певним чином сприяє знищенню або пошкодженню військового майна як умисно, так і з необережності. Науково доведено, що існує проблемне питання, пов’язане з притягненням військовослужбовців до кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження військового майна з метою недопущення заволодіння ним ворогом. Аргументовано, що зазначене питання слід вирішити не використанням положень ст. 43-1 КК України, яке нині зазнає критики з боку науковців, а внесенням змін до ст. 411 КК України. Обґрунтовано доцільність доповнити зазначену статтю ч. 5, у якій передбачити підстави та умови виключення кримінальної відповідальності військовослужбовців за умисне знищення або пошкодження військового майна з метою недопущення заволодіння ним ворогом, в обстановці, яка унеможлилювала збереження такого майна.

Література

1. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / [Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.] ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.
2. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Національна академія управління, 2018. 420 с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n15>.

6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

7. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

9. Статистика / *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

10. Хавронюк М. І. Обов'язок захищати Вітчизну і нові статті Кримінального кодексу. *Реанімаційний пакет реформ* : [сайт]. URL: <https://tpr.org.ua/news/obov-iazok-zakhyshchaty-vitchyznu-i-novi-statti-kryminalnoho-kodeksu/>.

11. Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. ... д-ра філософії : 08 «Право». Київ, 2021. 311 с.

12. Юріков О. О. Щодо питання про визначення родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 360 Кримінального кодексу України. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. С. 173–177.

13. Yurikov O. Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 180–197.

Information about the author:

Yurikov Oleksandr Oleksandrovych,

PhD in Law,

Senior Lecturer at the Department of Criminal Law,

National Academy of Internal Affairs

1, Solomyanska sq., Kyiv, 03035, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6900-6887>